

Agricolan *canssa* ja *cansa*

Mikael Agricolan teoksissa on *kanssa*-postpositioissa säännöllisesti vain yksi *s*-kirjain (*cansa*), kun taas *kansa*-substantiivissa useimmiten on kaksi *s*-kirjainta (*canssa*, *Canssa*). Muussa 1500- ja 1600-lukujen kirjakielessä on postposition vallitseva kirjoitusasu *cansa*, substantiivin joko *cansa* tai *canssa*. (Vrt. Ojansuu 1909: 20; Rapola 1933: 189—190; Rapola 1966: 244—245). Miten nämä nykykielen kannalta yllättävät kirjoitustavat on selitettävä?

Kun Agricola on tämän käytännön aloittaja, tarkastelen aluksi hänen kielenkäyttöään. Rapolan mukaan tämä Agricolan ja useiden muiden vanhimpien kirjailijoiden kirjoitustapa on pelkkä ortografinen piirre, ”oikku, tekisi mieli sanoa, ellei siinä näkisi tietoista pyrkimystä graafisin keinoin erottaa toisistaan kahta homonymia” (Rapola 1933: 190). Mägisten mielestä taas kirjoitustapa *canssa* (= kansa) on odotuksenmukainen, koska Agricola muutenkin usein merkitsee yksinäis-*s*:n nasaalin tai likvidan jäljessä *ss*:llä, esim. *anssion*, *tylssen*, *murssi*. Kirjoitustavan *cansa* (= kansa) Mägiste selittää johtuvaksi siitä, että Agricola käsitti sanan inessiivimuodoksi. Inessiivin päätteessä Agricolalla on joko *s* tai *ss*, mutta Mägisten mukaan Agricola tässä sanassa käytti tarkoituksellisesti yksinäis-*s*:ää, jotta sana erottuisi substantiivista. (Mägiste 1935: 6—8).

Niilo Ikola yhtyy Mägisten kantaan siinä suhteessa, että postpositio oli Agricolalle tuttu yksinäis-*s*:llisenä ja että tämä kirjoittaessaan *cansa* siis tarkoitti ääntämystä *kansa*. Kirjoittaessaan substantiivin *canssa* tai *Canssa* Agricola taas Niilo Ikolan mukaan tarkoitti geminaatallista ääntämystä. Tämän hän selittää johtuvaksi lounaismurteiden geminaatioilmiöstä, joka näissä murteissa esiintyy eräissä *kansa*-substantiivin taivutusmuodoissa (yks. partit., yks. illat., mon. gen.). Hänen mukaansa ei tarvitse olettaa, että lounaismurteiden geminaatioilmiön rajoitukset olisivat Agricolalle selvinneet, ”vaan geminaatta saattoi Agricolan käsityksessä helposti yleistyä koko paradigmaan”. (Niilo Ikola 1935: 452—454).

Kuten Niilo Ikola huomauttaa (mts. 452), niin Mägiste epäilemättä yliarvioi Agricolan suomen kielen rakennetta koskevia tietoja olettaessaan, että tämä olisi käsittänyt *kanssa*, *kansa* -postposition inessiiviksi. Toisaalta kuitenkin katsoisin Niilo Ikolan hiukan aliarvioineen Agricolan lounaismurteidemme tuntemusta. Eräissä suunnilleen Agricolan aikaisissa kielenmuistomerkeissä näet esiintyy lounaismurteiden mukaisia geminaatiomuotoja, mutta Agricolan teksteistä ei ole löydetty yhtään ainoata kiistatonta esimerkkiä tästä murrepiirteestä (Rapola 1933: 101—102). Ellei hänen kielelliseen kompetensiinsa olisi sisällynyt tieto ilmiön luonteesta ja rajoista, olisi todennäköistä, että hänen teksteissään siellä täällä olisi lounaismurteiden mukaisia geminaatiomuotoja. Juuri se, että hän osaa niin johdonmukaisesti niitä välttää, todistaa mielestäni hyvästä lounaismurteiden tuntemuksesta. ”Näyttää siltä kuin juuri Agricolan olisi onnistunut vieroittaa varsinaissuomalaisetkin kirjoittajat tämän murteensa piirteen viljelemisestä”, sanoo Rapola (1933: 102).

Mägisten ja Niilo Ikolan kirjoitusten jälkeen on ilmestynyt kaksi tärkeää apuneuvoa, jotka helpottavat esillä olevan ongelman ratkaisemista. Ne ovat Kettusen murrekartasto selityksineen (Kettunen 1940 A—B) sekä Agricolan teosten konkordanssi (Index Agricolaensis).

Agricola syntyi n. 1510 Pernajassa ja oppi todennäköisesti siellä lapsena suomen kielen. Kysymystä hänen äidinkielestään olen käsitellyt toisaalla enkä puutu tässä siihen. Koulua hän kävi Viipurissa ja muutti nuorukaisena Turkuun, jossa hän suoritti varsinaisen elämäntyönsä. Tutkimus on osoittanut, että kaikki ne suomen murteet, joiden vaikutuspiirissä hän on elänyt, ovat jättäneet jälkiä hänen kirjojensa kieleen, Turun seudun murre kuitenkin ylivoimaisesti eniten. (Rapola 1962: 33—40).

Kettusen murrekartastossa on *kanssa*-postposition edustusta kuvaava kartta (Kettunen 1940: kartta 117). Ruotsinkielinen Pernaja on suomen kaakkoishämäläisten murteiden naapuruuudessa. Kettusen kartasta käy ilmi, että sana esiintyy tällä alueella normaalisti loppuheittoisena (*kans*) mutta possessiivisuffiksien edellä geminaatallisena (*kanssain* ym.) (Kettunen 1940 A: kartta 117; B: 210). Kun sana kielenkäytössä on hyvin usein possessiivisuffiksillinen, voidaan olettaa Agricolan Pernajassa oppineen sanan sellaisena, että siinä vokaalin seuratussa on geminaatta-s.

Kaakkoismurteissa Viipurin seudulla ja Karjalan kannaksella oli, alueen vielä kuullessa Suomeen, suurimmaksi osaksi sama edustus kuin kaakkoishämäläisissä murteissa. Pienellä Viipurista itään olevalla alueella oli tämän ohella *kansa*-edustus (Kettunen 1940: kartta 117). On mahdollista, että Viipurin kaupungissa esiintyi molempia edustuksia.

Laajalla alueella joka suuntaan Viipurista oli joka tapauksessa edustus sama kuin Pernajan seudulla, so. *kans* (= kanssa) mutta *kanssain* (= kanssani).

Turku on kahden murrealueen rajalla. Hämmäläisväritteisen siirtymämurteen alue ulottuu kiilana koillisesta Turkuun saakka. Tässä ns. Turun ylämaan murteessa on *kanssa*-postposition edustus nyt kyseessä olevan ongelman kannalta sama kuin kaakkoishämmäläisissä murteissa, so. *kans* (= kanssa) mutta *kanssan(i)* (= kanssani). Sama edustus on vallitsevana myös Turusta itään puhutuissa lounaismurteissa, mutta sen ohella on Kettusen kartan mukaan myös yksinäis-*s*:llistä edustusta, siis *kansan(i)* (= kanssani). Viimeksi mainittu on ainoa edustus Turusta länteen ja pohjoiseen puhutuissa lounaismurteissa.

Emme siis voi tarkkaan tietää, mitkä *kanssa*, *kansa* -postposition äänneasut Agricolalle olivat eri murteista tuttuja. Ovathan eri edustusten väliset rajat voineet Agricolan ajan jälkeen siirtyäkin. Joka tapauksessa on todennäköistä, että hän oli sekä Pernajassa ja Viipurissa että Turussa tottunut sellaiseen edustukseen, että postpositio yleensä oli loppuheittoinen mutta possessiivisuffiksin edellä geminaatta-*s*:llinen. Jos hän — tietoisesti tai alitajuisesti — valitsi tämän edustuksen lähtökohdakseen, on sanan täytynyt hänen käsityksensä mukaan ääntyä geminaatallisena, silloin kun se ei ollut loppuheittoinen.

Kun edellä esitetyt selvitykset otetaan huomioon, on hyvin mahdollista, että Agricolan näkökulmasta tuntui *kanssa*-postpositiossa geminaatallinen ääntämys normaalilta, kun taas *kansa*-substantiivissa oli kaikkialla (lukuun ottamatta eräitä lounaismurteiden sijamuotoja, joissa oli murteen mukainen geminaatio) yksinäis-*s*. Jos tämä oletus on oikea, niin Agricola on kummassakin tapauksessa tarkoittanut kirjoitustavallaan nykyisen yleiskielen mukaista ääntämystä.

Agricolan kielessä ja muutenkin yleisesti vanhassa kirjasuomessa kirjoitetaan soinnittomat geminaattaklusiilit *kk*, *tt*, *pp* nasaalikonsnantin jäljessä hyvin usein ja likvidankin jäljessä usein vain yhdellä kirjaimella, kun taas vastaavien yksinäiskonsnanttien merkkeinä näissä asemissa ovat *g*, *d*, *b*. Epäilemättä tämä ainakin osaksi selittyy ruotsin vaikutuksesta. Esimerkiksi Collinder sanoo: ”since olden times (perhaps even since the Primitive Scandinavian epoch), every voiceless consonant in the Swedish spoken in Finland has been lengthened when it occurs immediately after a voiced consonant (the Swedish inhabitants of Finland usually say, for example, *Turkku* instead of *Turku*)” (Collinder 1951: 80; ks. myös Rapola 1933: 80, 83—85).

Agricola kirjoittaa esim. *palca* (= palkka), *Kirko* (= kirkko), *Testamenti* (= testamentti), *sortihin* (= lue: *sorttihin* = sorrettiin), *corpi* (= korppi), *tompelina* (= tompelina).

Kun muistetaan mainittu tosiasia, on aivan odotuksenmukaista, että geminaatta-*s* kirjoitettiin *n:n* (samoin *l:n* ja *r:n*) jäljessä yhdellä kirjaimella. Konsonantit *k*, *t*, *p*, *s* ovat kaikki soinnittomia ja samalla ainoat konsonantit, jotka suomessa voivat esiintyä geminaattoina soinnillisen konsonantin jäljessä. Se, mitä edellä sanottiin soinnillisen konsonantin jäljessä olevan soinnittoman konsonantin ääntämyksestä ruotsissa, koskee *s*:ää yhtä hyvin kuin *k*:ta, *t*:tä ja *p*:täkin. Kun Agricola kirjoittaa *Tontu* tarkoittaen ääntämystä *tonttu*, ei ole mitään yllättävää siinä, että hän tarkoittaessaan *kanssa*-ääntämystä kirjoittaa *cansa*.

Miten sitten on selitettävä se, että substantiivi *kansa* kirjoitetaan *canssa*? Kuten edellä jo mainittiin, Agricola kirjoittaa nasaalin tai likvidan jäljessä olevan yksinäis-*s:n* usein kahdella *s*-kirjaimella, esim. *kerssiuet* (= kärsivät, Agricola III: 239), *omanssa* (= omansa, Agricola II:482). Miten tämä ortografinen piirre selittyy, on toinen asia, johon en tässä sen enempää puutu; kirjoitusasu *canssa*, kun tarkoitetaan ääntämystä *kansa*, on joka tapauksessa täysin sopusoinnussa Agricolan oikeinkirjoitusperiaatteiden kanssa. Näin hän siis omista ortografisista periaatteistaan lähtien saattoi aivan loogisesti tulla siihen tulokseen, että substantiivi *kansa* kirjoitettiin *ss*:llä, postpositio *kanssa* taas yksinäis-*s*:llä. Nykykielen näkökulmasta tulos on yllättävä, mutta kirjasuomen alkuvaiheissa ei vielä ollut voimassa se nykyinen periaate, että yksinäiskonsonantti kirjoitetaan yhdellä, geminaatta kahdella kirjaimella. Päinvastoin, Agricolan omaksumista oikeinkirjoitusperiaatteista lähtien edellä mainittu tulos on suorastaan odotuksenmukainen, kaikkea muuta kuin oikku.

Yllättävältä tuntuu, ettei kukaan aiempi tutkija ole huomannut sitä itse asiassa hyvin luonnollista mahdollisuutta, että Agricola kirjoittaessaan postposition *cansa* saattoikin tarkoittaa geminaatallista ääntämystä *kanssa*. Luonnollinen selitys tähän on se — kuten olen *Index Agricolaensis* -teoksen avulla voinut todeta — ettei Agricolan teoksista löydy yhtään ainoata varmaa esimerkkiä foneemisekvensseistä /nss/, /lss/, /rss/. Esimerkiksi *tanssi*-sanaa edustaa Agricolalla *tantzi* (Agricola III: 555, 556 ym.) ja *skanssi*-sanaa *scantzi* tai *skantzi* (Agricola II: 374, III: 771 jne.). On mahdollista, että sanassa *Wersu* (*ette cugin alla cadhexan Wersue on. Eike yxiken Wersu ole*, Agricola III: 388) olisi /rss/, mutta ei tiedetä, onko tässä tarkoitettu lukutapaa *värssy* vai *värsy*. Samalla tavoin ovat epävarmoja *pärsu*, *persy*, *persu*, *perssu*, *perssy* 'viini-kuurna' (esim. Agricola I: 507, III: 463, 620, 639, 726; vrt. Streng 1915: 177). Edelleen: *söö*, *ioo*, *hacka hirssi ia alkw* (Agricola I: 7). Grafeemi *hirssi* on todennäköisesti luettava *hirsii* (= hirsiiä). Jos tämä pitää paikkansa, niin tämä tapaus on täysin sopusoinnussa edellä esitetyn käsityksen kanssa.

Tiivistän vielä lopputuloksen: monet seikat puhuvat sen käsityksen puolesta, että Agricola tarkoitti nykyisiä ääntämyksiä *kansa* (subst.) ja *kanssa* (postp.) kirjoittaessaan edellisessä tapauksessa *canssa* ja jälkimmäisessä *cansa*. Agricolaa lähinnä seuraavana aikana oli *kansa*-substantiivin kirjoitustapa horjuva, kun taas postpositio useimmiten kirjoitettiin yhdellä *s*:llä (*cansa*). Todennäköisesti näin kirjoitetun postposition lukutapa horjui: luettiin milloin *kanssa*, milloin *kansa*, aina kulloisenkin lukijan murretaustan mukaan. Aivan johdonmukaisia ovat vain 1642:n Raamattu ja Joonas Raumannus, joka tämän Raamatunkin kirjoitti puhtaaksi: postpositio aina *cansa*, substantiivi aina *Canssa*. Henrik Florinus, joka korjasi Raamatun tekstin seuraavaa painosta (1685) varten, noudatti johdonmukaisesti päinvastaista kirjoitustapaa: postpositio *canssa*, substantiivi *cansa*. Mutta Florinuksen jälkeen käytäntö vielä horjui pitkän aikaa.

KIRJALLISUUS

- AGRICOLA, MIKAEL I—III: *Teokset I—III*. Porvoo 1931.
- COLLINDER, BJÖRN 1951: Peculiarities of the Usage of Michael Agricola, the earliest Finnish Writer. *Pühendusteos Johannes Aavikule*. Lund.
- IKOLA, NIILLO 1935: Vanhan kirjasuomen *kansa* ja *kanssa*. *Virittäjä* 39. Helsinki.
- IKOLA, OSMO 1984. Die Schreibweisen *cansa* 'mit' und *canssa* 'Volk' im alten Schriftfinnischen. *Linguistica et philologica*. Gedenkschrift für Björn Collinder. Herausgegeben von Otto Gschwantler — Károly Rédei — Hermann Reichert. Wien 1984.
- Index Agricolaensis*: I. A—P. II. Q—Ö. Käänteisluettelo. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja II. Helsinki.
- KETTUNEN, LAURI 1940 A—B: *Suomen murteet*. III. A. Murrekartasto. B. Selityksiä murrekartastoon. Helsinki 1940.
- MÄGISTE, J. 1935: Sm. Agricola *cansa* 'cum' ja eL kirjakeele *kahn*. *Eesti Keel* XIV. Tartu.
- OJANSUU, HEIKKI 1909: *Mikael Agricolan kielestä*. Helsinki.
- RAPOLA, MARTTI 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin*. I. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 197. Helsinki.
- 1962: *Vanha kirjasuomi*. Tietolipas 1. Toinen, uudistettu painos. Helsinki.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 283. Helsinki.
- STRENG, H. J. 1915: *Nuoremmat ruotsalaiset lainasanat vanhemmassa suomen kirjakielissä*. Helsinki.

OSMO IKOLA: *The spellings canssa "people" and cansa "with" in Mikael Agricola*

Modern Finnish has the noun *kansa* "people" and the postposition *kanssa* "with". Mikael Agricola, the founder of written Finnish (c. 1510—1557) spelt, contrary to the present custom, the noun with a double "s" (*canssa*) and the postposition with a single "s" (*cansa*). Various attempts have been made to explain this.

It is the view of the present author that, although the spelling was the reverse of modern custom, Agricola intended that both words should be pronounced as in standard Finnish to-day. In Agricola's writing, the double consonants *kk*, *tt* and *pp* are spelt with a single letter (*k*, *t*, *p*) when they immediately follow a voiced consonant (e.g. *tonttu*, pronounced *tonttu*). It is thus to be expected that the double consonant *ss* following the consonant *n* would also be spelt with a single letter by Agricola. Earlier scholars have failed to notice this because Agricola offers no unambiguous instances of the phoneme sequences /nss/, /lss/, /rss/.

Agricola frequently doubles the "s" after *n*, *r* and *l*, e. g. *kerssimys* "suffering" (modern spelling *kärsimys*). It is therefore not surprising that he writes *canssa* on the assumption that it will be pronounced like *kansa* "people" in modern Finnish.

According to the rules for spelling modern Finnish, a single consonant is written with one and a geminate with two letters, but when the written language was in its early stages this principle had not yet been established. It was therefore possible for Agricola to adopt an orthographical habit which seems peculiar to a present-day user of the language.